

TÜKETİCİLERİN AŞIRIBORÇLULUK VE FİNANSAL DIŞLANMA NEDENLERİ¹⁰

Doç. Dr. M. Hasan EKEN¹¹

ÖZET

Bu çalışmada, bireylerin finansal yetkinlik ya da bilgi eksikliği nedeniyle karşılaştıkları en önemli iki sorun olan “aşırı borçluluk” ve “finansal dışlanma” problemlerine değinilmektedir. Gerekli tedbirlerin alınmaması durumunda, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan bütün ülkelerde önemli bir sorun olarak ortaya çıkan bu problemler toplumun temel yapı taşlarını oluşturan bireyler ve aileleri ve dolayısıyla toplum hayatını da etkiler hale gelmektedir. Bu iki problemin nedenleri üzerinde durulan bu makalenin son kısmında ise çözüme ilişkin öneriler üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici, finansal bilinç, aşırı borçluluk, finansal dışlanma.

Abstract

The Causes of Over-indebtedness and Financial Exclusion of Consumers

This article touches the issue related to “over-indebtedness” and “financial exclusion” problems that individuals come across due to the lack of financial capability and/or financial knowledge. In the case that the necessary precautions are not taken, these two problems emerge in both developed and developing countries as

¹⁰ Bu makalenin ilk hali 8 Kasım 2006 tarihinde yapılan “Tüketicilerin Finansal Yetkinliğinin Geliştirilmesi” konferansına sunulmuştur.

¹¹ Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müdür Yardımcısı

effecting individuals and families and society as well. Dealing with the causes of these two problems, in the last part of this article, suggestions are made with regard to solving these problems.

Key Words: Consumers, Financial Capability, Over-indebtedness, Financial Exclusion

1. Giriş

Türkiye Bankalar Birliği verilerine göre, Türkiye’de bireysel kredilerin toplam hacmi çok hızlı bir şekilde yükselerek Haziran 2006 sonu itibariyle 55.3 Milyar YTL olmuştur. Aynı dönemde toplam krediler 199 Milyar YTL büyüklüğe ulaşmıştır. Aralık 2002’de bu rakamlar sırasıyla 7.3 Milyar YTL ve 56.4 Milyar YTL olmuştur. Bireysel krediler bu dönemde sekiz kat artarken, toplam krediler 3.5 kat yükselmiştir. Aynı dönemde Tüketici Kredileri arasında yer alan kredi kartları tutarı ise beş kat yükselerek 3.9 Milyar YTL’den 19 Milyar YTL’ye yükselmiştir. Oransal olarak baktığımızda, aynı periyotta bireysel kredilerin toplam kredilere oranı % 12.9’dan %27.7’e yükselirken, kredi kartı alacaklarının bireysel krediler içerisindeki payı %53.4’ten %34.4’e gerilemiştir. Ancak, kredi kartı alacaklarının toplam kredilere oranı ise aynı dönemde % 6.9’dan % 9.5 yükselmiştir. Kredilerin yapısındaki bu değişimler, bankaların 2002 yılına göre toplumun daha geniş bir kesimiyle (tüketici ya da bireyler) kredi ilişkisine girdiğini göstermektedir.

Banka bilançolarındaki bu değişim, banka-müşteri arasında kredi ilişkisi nedeniyle yaşanabilen muhtemel problemlerin, artık toplumun çok daha geniş bir kesiminin, özellikle de bireylerin ya da hane halkının problemleri haline gelmeye başladığını göstermektedir. Şöyle ki, T.C.M.B. verilerine göre, 2001 yılı sonu itibariyle bireysel kredi ve kredi kartı borçlarını ödeyemeyen kişi sayısı 43.488 kişi iken bu sayı Haziran 2006 itibariyle 516,325 kişiye ya da hane-ye yükselmiştir. Herbir hanede ortalama 4-5 kişi yaşıyorsa sorun 2 ila 2.5 milyon kişiyi ilgilendirir hale gelmektedir. Sosyal ve toplumsal önemi nedeniyle, bu gelişmeler, medya, politikaçılar, tüketici kuruluşları ve düzenleyici kurumların yakın ilgisini çekmektedir. Benzer

şekilde, bu problemde maddi zarar görmeye başlayan finansal kuruluşlarda bu problemin çözümü için konuya önem vermeye başlamışlardır.

Türkiye’de ve Dünya’da bireylerin finansal piyasalarda karşılaştıkları bu problem, bireylerin mutad kazançlarıyla kredi borçlarını ödeyemez durumda olmaları problemidir. Yani kazançlarına göre aşırı borçlanmış olma problemidir. Bireylerin finansal piyasalarda karşılaştıkları bu problem “aşırı-borçluluk” ya da İngilizce karşılığıyla “over-indebtedness” olarak isimlendirilmektedir.

Bireylerin karşılaştıkları bir diğer finansal problem ise “finansal dışlanma” ya da İngilizce tabiriyle “financial exclusion” olarak isimlendirilmektedir. Finansal dışlanma yoksulluk, finansal merkezlerle uzaklık, bireysel tercih hatta din olabileceği gibi¹² aşırı-borçlu bir kişi de finansal dışlanma problemiyle karşı karşıya gelebilmektedir. Bu çalışmada aşırı-borçluluk ve finansal dışlanmanın tanımları yapıldıktan sonra nedenleri tartışılarak Türkiye’den örnekler verilecektir. Son olarak çözüm önerilerinde bulunulacaktır.

2. Aşırı-borçluluk

Aşırı-borçluluk bireylerin yakın gelecekte finansal yükümlülüklerini kesin olarak yerine getiremeyecekleri durum olarak tanımlanmaktadır.¹³

Gerek bireylerin ve gerekse şirket ve devletlerin aşırı borçlu hale gelmesi insanlık tarihi kadar eskidir. Şirket ve devletlerin finansal problemleri zaman zaman gündeme getirilerek çözülmektedir. Latin Amerika ülkelerinin borç sorununun 1970’lerin sonu ve 1980’lerin başında çözülmesi; bir devletler grubunun aşırı borç sorununun çözümüne örnek olarak verilebilirken, Rusya’nın 2000 li yıllarda borç sorununun çözümü ya da Duyunu Umumiye’nin Osmanlı borç sorunu için oluşturulması tek bir devletin aşırı borç sorununun çözümüne örnek olabilecektir. Öte yandan aşırı borçlu şirket-

¹² Bakınız Kempson and Whyley (March 1999).

¹³ Reifner, Kiesilainen, Huls and Springeneer (2003), s. 19.

lerin borç sorununun çözümü içinde zaman zaman tedbirler alınmakta. Londra Yaklaşımı ve yakından bildiğimiz İstanbul Yaklaşımı buna örnek olarak verilebilecektir. Son zamanlarda Türkiye’de kobilerin borç sorununun çözümü için ileri sürülen Anadolu Yaklaşımı ise BDDK, Bankalar Birliği, TOBB ve diğer taraflar arasında konuşulmaktadır.

Aşırı borçlanmış bireylerin sorununun çözümü ise, belkide etkin bir kamuoyu oluşturamamaları veya finansal kesime oluşturacakları zararın geçmiş yıllarda çok büyük olmaması nedeniyle, kapsamlı yaklaşımlarla değil münferiden çözülegelmiştir. Bu münferit çözümler çoğunlukla bireyin aleyhine olmaktadır. Ancak ekonomik kriz zamanlarında, ki Türkiye’de sıklıkla yaşamaktayız, hükümetlerin ve bankaların ortak inisiyatifiyle makul çözümlerde ortaya konulabilmektedir. 1994 krizi sonrası 1996 yılında Tüketici Kanununun çıkarılması buna örnek olarak verilebilecektir. 2001 krizi nedeniyle gene çok sayıda birey özellikle kredi kartlarından kaynaklanan kredi borçlarını ödeme sıkıntısı içerisinde düştü. Bunun çözümü için BDDK ve Bankalar Birliğinin işbirliğiyle kredi kartı borçlarını yeniden yapılandırma projesi hayata geçirildi. Ancak, o günden bu yana sorun gene ele alınması gereken bir düzeye gelmiş bulunmaktadır.

Ancak, bireysel kredi ve kredi kartlarının ekonomik ve sosyal hayatımızdaki önemini yaşanabilecek aşırı borçluluk ve finansal dışlanma problemleri nedeniyle gözardı edemeyiz. Unutulmamalıdırki, bireysel krediler yoluyla borçlanabilen şahısların çoğu konut ve taşıt alımlarını uzun bir vadeye yayarak ödeyebilme imkanına kavuşmakta, kredi kartı kullanarak alışverişlerinde sürekli nakit taşıma riskinden sakınabilmektedirler. Bu yararlarının yanı sıra, anılan sorunlar bütün bireylerin değil ama bireysel kredi ve kredi kartı kullananların bir kısmının sorunu olarak yaşanmakta ve giderek büyümektedir.

Bir toplumda aşırı-borçluluk problemi karşısında iki farklı anlayış benimsenebilecektir. Bunlardan birincisini; “serbest ekonomide kredi işlemlerine nasıl karışılmıyorsa, aşırıborçluluk ta kredi işleminin doğal sonuçlarından biri olarak ele alınmalı ve problemin çözümü de yine piyasa koşulları içerisinde ele alınmalıdır” olarak ifade etmek mümkündür. Ancak, günümüzde toplumsal ve sosyal baskılar

nedeniyle, bu anlayışın, başta siyasiler olmak üzere, düzenleyici kurumlar, sivil toplum kuruluşları gibi geniş bir kesim tarafından pek kabul gördüğünü söylemek oldukça zordur.

Diğer anlayış ise problemin sosyal boyutunu ön plana çıkaran bir yaklaşım olabilecektir. Buna göre, “tüketiciler ya da hane halkı toplumun temel yapıtaşlarını oluşturmakta ve dolayısıyla bu yapıtaşlarının herbiri aşırı borçluluk gibi finansal problemlere karşı korunmalıdır ki toplumun temel yapısına gelecek finansal kaynaklı zarar asgari düzeyde tutulabilsin” şeklinde ifade edilebilecektir.

Günümüzde, borç veren kuruluşlarla bireyler arasındaki kredi ilişkisi ve bu ilişkiden kaynaklanan sonuçların tamamı farklı açılardan düzenlenmekte ve kontrol edilmektedir. Dolayısıyla, ağır basan yaklaşım problemin çözümünü zamana ya da ekonomik sistemin işleyişine bırakma değil tam tersine yasa, yönetmelik, denetim ve eğitimle çözüme yaklaşımı olarak ortaya çıkmaktadır.

2. Finansal Dışlanma

Finansal dışlanma en basit anlatımla bireylerin finansal kaynak ve/veya hizmetlerden yeterince veya hiç yararlanamamaları olarak tanımlanabilmektedir. Finansal dışlanmanın bir çok nedeni olmakla beraber, esas itibariyle işsizlik, kalifiye olmama, yoksulluk, boşanmalar, sabıkalılık vs. önemli nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁴. Faizin haram olarak değerlendirildiği toplumlarda ve faizli işlemlerin alternatiflerinin bulunmadığı durumlarda, dini faktörlerde bir tür gönüllü finansal dışlanmaya neden olabilmektedir.¹⁵

Finansal dışlanmanın iki türü bulunmaktadır. İlki yukarıdaki nedenlerden yani esas olarak yoksulluktan kaynaklanan dışlanma olarak ifade edilebilmektedir. İkinci tür finansal dışlanmada ise yoksulluk temel neden değildir. Temel neden aşırı borçlanma ve borçların kötü yönetilmesidir. Bazen, birey varlıklı olduğu halde bilerek ya da bilmeyerek aşırı bir borç yükü altına girebilmekte ve zamanla borçlarını ödeyemez hale gelmektedir. Bu durumda birey finansal

¹⁴ Bakınız Kempson and Whyley (March 1999)

¹⁵ Bakınız Kempson and Whyley (March 1999)

hizmetlerden yararlanma imkanını kaybetmekte ve dolayısıyla dışlanmaktadır. Bu tür finansal dışlanma sadece bireyler için değil daha evvel de ifade edildiği gibi şirketler ve devletler için de söz konusu olabilmektedir.

3. Aşırı-borçluluk ve Finansal Dışlanma Sorunlarının Nedenleri

Bu çalışmada aşırıborçluluk ve finansal dışlanmanın nedenleri dört grupta ele alınmaktadır. Bunlar sırasıyla; (1) ekonomik ve politik faktörler, (2) toplumsal ve sosyal faktörler, (3) borç verenin davranışlarından kaynaklanan faktörler ve (4) bireylerin davranışlarından kaynaklanan faktörler, olarak isimlendirilebilmektedir.

3.1. Ekonomik ve Politik Faktörler

Hiç kuşkusuz gerek aşırı-borçluluk ve gerekse finansal dışlanmanın en önemli nedenlerinin başında ekonomik ve politik faktörler gelmektedir. Gerek aşırı-borçluluk ve gerekse finansal dışlanmanın temel nedenlerinden biri yoksulluktur. Yoksul bireylerin alacağı her miktarda borç aşırı bir borç olarak değerlendirilebilirken, zaten yoksul bireylerin finansal kaynaklara ulaşması mevcut finansal yapı içerisinde imkansız gibi görünmektedir. Yoksulluğu, uygulanan ekonomik ve politik programlara bağlı büyüme ve gelir dağılımının bir neticesi olarak değerlendirdiğimizde aşırı-borçluluk ve finansal dışlanmanın temel nedeni olarak ekonomik ve politik faktörler öne çıkmaktadır.

Ekonomik ve politik programların uygulanmasında arzu edilen istikrarlı bir büyüme sağlamaktır. Bu büyümenin istikrar içerisinde sağlanması ülke kalkınmasını sağlamakla beraber, varsa gelir dağılımı dengesizliğini düzeltmeyebilmektedir. Böyle bir durumda, toplumun üst gelir grubu refah ve her tür finansal kaynağa ulaşırken, toplumun alt gelir grubu bunlara erişmekte zorlanabilmektedir. Dolayısıyla, ekonomik büyümenin toplumun katmanlarına dengeli dağılımı gerek aşırı-borçluluk ve gerekse finansal dışlanmayı bu yönüyle azaltabilecektir.

Bazen de sağlanan ekonomik büyüme, Türkiye’de olduğu gibi yaşanan ekonomik krizler nedeniyle zaman zaman kesintilere uğramaktadır. Yaşanan her bir ekonomik kriz toplumun tüm gelir katmanlarını etkilemektedir. Ancak, ekonomik krizlerin fiyat artışlarına, işsizliğe, düşük ücretlere neden olması vesilesiyle, toplumun alt ve orta gelir katmanları ekonomik krizlere genellikle daha hassas görünmektedir. Böyle bir kriz ortamında, orta halli bir birey işini kaybedebilir ve dolayısıyla mevcut borçlarını ödemede zorlanır (aşırı-borçlu) hale gelebilir. Borcunu ödeyemeyen bu birey zaman içerisinde finansal dışlanmışlığa ve en nihayetinde toplumsal aktivitelere ayıracak parasının olmaması nedeniyle sosyal ya da toplumsal dışlanmaya dahi uğrayabilecektir.

Kayıtdışılık diğer bir ekonomik ve politik faktör olarak aşırı-borçluluk ve finansal dışlanmaya neden olabilmektedir. Kayıtdışılık oldukça geniş bir yelpazede ele alınabilmektedir. Nüfus kaydının olmaması en ekstrem boyut olmak üzere, ticaretin kayıt altına alınmaması, tapu kayıtlarının eksikliği, varlıkların eksik değerle gösterilmesi, kaçak işçi çalıştırılması ya da ücretlerin eksik gösterilmesi kayıtdışılığa örnek olarak verilebilmektedir. Kayıtdışı olarak hayatını kazanan bir bireyin finansal kaynaklardan yeterince yararlanması da oldukça zorlaşmak hatta imkansız hale gelmektedir¹⁶. Türkiyede ekonomik faaliyetlerin önemli bir kısmının kayıtdışı kaldığı ifade edilmekle beraber bunun boyutu konusunda kesin bir kanıt ileri sürmek pek mümkün olmamaktadır.

3.2. Toplumsal ve Sosyal Faktörler

Aşırı-borçluluk ve finansal dışlanmanın bir diğer nedeni toplumsal ve sosyal faktörler olarak ifade edilebilecektir. Toplumsal ve sosyal faktörler içerisindeki önemli nedenlerden biri dini tercihler olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyleki, faizin haram olduğunu düşünen bir toplumda bireyler finansal kaynakları gönüllü olarak kullanmayacakları gibi kendi birikimlerini de finansal sistemin dışında tutabileceklerdir. Türkiye’de yıllardır konuşulan yastık altı birikimleri-

¹⁶ Kayıtdışılık ve sermaye birikimi arasındaki bağlantılar için bakınız De Soto (Nisan 2005).

nin en önemli nedenlerinden biri olarak bunu ileri sürmek pek hatalı olmasa gerek. Ancak, unutulmamalıdır ki, sisteme olan güven eksikliği de sistemden çıkışa neden olabilmektedir. Fakat, gerek islami bankacılık hizmetlerinin artması ve gerekse alternatif yatırım araçlarının çoğalması enazından Türkiye’de dini tercihlerin aşırı-borçluluk ya da finansal dışlanmaya neden olmayacağı düşünülmektedir. Ancak, islami bankacılığın Türk bankacılık sektörü içerisinde beklenen büyüklüğe erişememesi bu argümanın nisbi önemini azaltmaktadır.

Öte yandan, toplumun alt gelir grubu ekonomik ve politik faktörler nedeniyle finansal kaynaklardan yeterince ya da hiç yararlanamazken, finansal hizmet kuruluşlarının yeterince gelişmediği coğrafi kesimlerde yaşayan insanlar da finansal hizmetlerden ya hiç ya da çok az yararlanmaktadırlar. Türkiye’de elektrik ve suyun ancak 1990’lı yıllarda ulaştırıldığı Anadolu’daki bazı kırsal kesimin finansal kaynaklara ulaştığını söylemek oldukça zordur.

Benzer şekilde, ırka, dine, sosyal statüye, yaşam biçimine, yerleşik olup olmama durumuna göre veya diğer başka nedenlerle söz konusu olabilecek bir ayrımcılık finansal dışlanmaya ve hatta sosyal dışlanmaya da neden olabilecektir.

Büyük şehirlerin varoş diye tabir edilen kesimlerine doğru yaşanan göç belkide diğer bir finansal dışlanma nedeni olarak incelenmeye değer bir unsurdur. Yaşanan göçle beraber, yerleşilen konutun kayıt dışı olması, hayatın seyyar satıcılıkla veya diğer kayıt dışı günlük işlerle idame ettirildiği bir ortamda finansal kaynakların kullanımından söz etmek neredeyse imkansız hale gelmektedir.

Kayıtdışılıkla bağlantılı bir diğer faktör Türkiye’de aile bağlarının güçlü olması ve bireylerin finansal ihtiyaçlarını aile içerisinde karşılama olanağına sahip olmaları olarak ele alınabilecektir. Tabiki buna finansal dışlanmışlık demek doğru olmaz, ama bu metot, kayıt altına alınmayan bir finansal kaynak kullanma metodu olarak toplumsal yapı içerisinde önemini ve yerini korumaktadır.

3.3. Borçverenin Davranışlarından Kaynaklanan Faktörler

Aşırı-borçluluk ve finansal dışlanmaya neden olan faktörlerden biri de borçverenin davranışları olarak öne çıkmaktadır. Borçveren

kuruluşlar belli bir bireye kredi verdiği zaman bu kredinin dönüşünde düşünmek zorundadır. Bu nedenle, borçveren kuruluşlar verecekleri borcun hangi şartlar altında, ne şekilde verileceğini ve nasıl döneceğini detay ve kapsamlı yönetmeliklerle belirlerler. Bu yönetmelikler çerçevesinde, yoksul kesimin borç bulması oldukça zor hatta imkansız görünmektedir. Ekonomik gerekçelere dayalı olarak borçveren kuruluşların hazırladıkları borç verme yönetmeliklerinin harfiyen uygulanması doğaldır. Finansal dışlanmayı buna bağlamak doğru olmaz. Çünkü hiçbir borçveren kuruluş zarar edeceğini bile bile borç veremez. Dolayısıyla, yoksul kesimin finansal kaynaklara ulaşımını sağlamak için finansal sistem içinde farklı oluşumların sağlanması bu noktada yararlı olacaktır.¹⁷

Ancak, borçveren kuruluşların toplumun orta ve üst gelir grubuna dönük kredi faaliyetlerinde yeterince hassas davranmadıkları zaman zaman gündeme gelebilmektedir. Şöyleki, gerek toplam kazancı ve gerekse konumu itibarıyla, borçveren kuruluşların hedeflerinde yer alan bireylere dönük pazarlama faaliyetlerinde, mevcut borç verme yönetmeliklerinin oldukça esnek kullanıldığı borçveren kuruluşlara yöneltilen en önemli eleştiri olarak öne çıkmaktadır. Otomatik limit artışları, asgari ödeme tutarının azaltılması¹⁸, borç/gelir oranının yüksek tutulması borçveren kuruluşların sorumlu davranmamalarına örnek olarak verilebilmektedir. Bu hedef bireyler deyim yerindeyse borçveren kuruluşların tamamı tarafından kuşatılmakta ve tüketici kredisi, kredi kartı, taşıt kredisi vs. finansal ürünler onlara agresif bir şekilde pazarlanmakta ve bu süreçte de mevcut iç yönetmelikler oldukça esnek olarak uygulanmaktadır. Hatta, ekstrem bir örnek olarak, bazı borçveren kuruluşlar zaman zaman en iyi müşterilerinin ödemelerini zamanında değil de gecikmeli olarak cezai faizle beraber yapan müşteriler olduğunu ifade etmektedirler.

Bütün borçveren kuruluşlar tarafından bir bireye ayrı ayrı sunulan finansal kaynak ve hizmetler kümülatif bazda zamanla o bireyin aşırı-borçlu bir birey haline gelmesine neden olabilmektedir. Daha sonra bu birey borçlarını ödemede zorlanmakta ve zamanla daha

¹⁷ 2006 Nobel Barış Ödülü sahibi Muhammed Yunus bu konuda teorik ve uygulamaya dönük önerilerde bulunmaktadır. Bakınız; Yunus (Mart 2003).

¹⁸ Bakınız Kempson (September 2002) s. 40-42.

evvel kendisine ısrarla sunulan ya da pazarlanan finansal kaynaklara ulaşamama sorunuyla yani finansal dışlanmayla karşı karşıya gelebilmektedir.

Bu noktada şunun altını çizmek lazımdır. Borçveren kuruluşların, kredibilitesi düşük kişilere karşı takındıkları kredi vermede sorumlu davranma tutumunu kredibilitesi yüksek kişilerde uygulamalı ki böylece kredibilitesi yüksek bireyler zaman içerisinde sırf kredi vermede sorumlu davranılmaması nedeniyle aşırı borçluluk ve/veya finansal dışlanma sorunuyla karşılaşmasınlar. Diğer bir ifadeyle bireylere taşıyabileceklerinden fazla borç verilmemelidir.

3.4. Bireylerin Davranışlarından Kaynaklanan Faktörler

Aşırı-borçluluk ve finansal dışlanmaya neden olan faktörlerden belkide en önemlisi bizzat bireylerin kendi davranışlarından kaynaklanan faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluk ve coğrafi uzaklık nedeniyle karşılaşılan finansal dışlanma ve ekonomik kriz nedeniyle karşılaşılan aşırı-borçluluk ve finansal dışlanma bir tarafa bırakılırsa, normal koşullarda her birey borç almada ve bu borcunu zamanında ödemede sorumlu davranmalıdır. Bireyler kendilerine sunulan finansal araçların çeşitliliği ve uygulanan pazarlama faaliyetleriyle bu enstrümanların büyümesine kapılabilmekte ve kaldıramayacağı bir borç yükünün altına belli bir süreç içerisinde girebilmektedir. Bu süreç bazen bir kaç ay bazen de bir kaç yıl sürebilmektedir.

Bazen ev sahibi olma arzusu, bazen otomobil sahibi olma arzusu ve bazen de günlük ihtiyaçlarını karşılama arzusu bireylerin finansal kaynaklara ulaşım kolaylığıyla birleştiğinde herkesin memnun olduğu bir finansal süreç başlamaktadır. Ancak, eğer birey borç aldığı tutarı ödemede zorlanırsa bu sefer satın alınan ev ya da arabanın kaybedilmesi ve buna ilaveten uzunca bir süre alınan borcun ödenmesine devam edilmesi gibi bir durum ortaya çıkabilmektedir.

Bireylerin borçlarını kapatmak için başka borç bulma çabaları yani borcu borçla finanse etme çabaları, ödenemeyecek borç anlaşmalarının altına girilmesi ve kredi kartı limitlerinin aşırı kullanılması da bireylerin borç almada sorumlu davranmamaları durumu-

na örnek olarak verilebilmektedir.¹⁹

Böyle bir durumun yaşanması hiç kimseyi memnun etmez. Dolayısıyla, bunun yaşanmaması için borçveren kuruluşların sorumlu davranmaları gerektiği gibi borç alanların da sorumlu davranmaları gerekmektedir. Kötü niyetli bireylerin borçveren kuruluşları aldatarak borçlanmaları ve bu borçları ödeyemez hale gelmeleri durumu ise ancak ceza yasaları çerçevesinde çözülebilecektir.

4. Çözüm Önerileri

Gerek aşırı-borçluluk ve gerekse finansal dışlanma nedeniyle karşılaşılan problemlerin çözümü için önerilen önlemler aşağıda iki ana başlık altında sunulmaktadır.

4.1. Aşırı-borçluluk Problemine İlişkin Çözüm Önerileri

Aşırı-borçluluk problemine ilişkin çözüm önerileri aşağıda tartışılmaktadır.

4.1.1. Aşırı-Borçlu Bireylerin Rehabilite Edilmesi

Devletler, şirketler ve bireyler aşırı-borçlu ve dolayısıyla borçlarını ödeyemez hale gelebilmektedirler. Bu durumlarda, alacaklıların bir araya gelerek borçlulara bir takım kolaylıklar sağlaması ve eğer mümkünse borcun bir ödeme planına bağlanması bir öneri olarak zaman zaman ortaya atılmakta ve uygulanmaktadır. Türkiye’de kredi kartı borçlularının 2005 yılında bu şekilde rehabilite edilmesi, problemi önemli ölçüde hafifletmişti. Ancak, borçluların rehabilite edilmesi, aşırı-borçluluğa neden olan faktörler devam ettiği sürece kesin bir çözüm sağlayamamakta ve problemin sadece kısa bir süre için ortadan kalkmış görünmesini sağlamaktadır. Nitekim Türkiye’de halen kredi kartı ve tüketici kredilerinin ödenmeme sorunu devam etmektedir. Tabiki makul bir kredi batığı problem yaratmamaktadır. Problem, kabuledilebilir bir oranın üzerindeki bir tutar için geri

¹⁹ Bakınız Kempson (September 2002), S. 44-49.

dönmemeye riskinin realize edilmiş olması durumunda sözkonusu olmaktadır.

4.1.2. Aşırı-Borçluluğu Önlemede Finansal Bilinç Geliştirilmesi

Türkiye’de yaşanan 1994, 1998 ve 2001 krizleri esas itibariyle aşırı-borçlu bir tüketici kesiminin oluşmasına neden olmuştur. Kriz ortamında finansal aracılıktan kaynaklanan risklerin yüksekliği ve bu risklerin bireyler tarafından yeterince anlaşılabilmesi bireylerin aşırı riskli işlemlerde bulunmalarına neden olmuştur²⁰. Burada, borçverenlerin kendi bireysel müşterilerini bilinçlendirmeleri sorunun çözümüne önemli bir katkı sağlayabilecektir.

Tabiki bireylerin finansal bilincinin geliştirilmesi sorumluluğu sadece borçverene bırakılmamalıdır. Yapılacak düzenleme ve regülasyonlarla devlet, yapılacak konferans, panel ve tartışma platformlarıyla sivil toplum kuruluşları ve en önemlisi bireylerin kendi finansal bilinçlerini geliştirme konusunda bu etkinlik ve eğitim programlarına katılarak üzerlerine düşen görevi yerine getirmede özen göstermelidirler.

Borçveren kuruluşlar, finansal bilinç eksikliği nedeniyle karşılaşılan zararların esas itibariyle kendilerini etkilediğini bilerek, kendi müşterileri olan tüketicileri finansal açıdan bilinçlendirme faaliyetlerine önem vermelidirler. Bu çerçevede, pazarlama faaliyetleriyle borç verirken, sadece o borcun geri dönüşünü değil, aynı zamanda borcun neden alındığı, hangi para birimiyle ve ne kadar vadeyle alındığı, bunların borçlunun taşıyabileceği riskin üzerinde bir risk yaratıp yaratmadığını da gözeterek bu konuları müşterileriyle tartışmalı ve onları bilinçlendirmede faal rol almalıdır. Buna bağlı olarak, bireyler ya da tüketicilerin sağlıklı finansal kararlar almalarına yardımcı olmalı ve onları bu açıdan destekleyici hizmetler de sunabilmelidirler.²¹

²⁰ Pazarlama, risk ve temerrüde düşme arasındaki ilişkilerin bir tartışması için bakınız Eken (2006) s. 76-77.

²¹ Aralık 1863’de Hugh McCulloch, o zamanki A.B.D. Para Otoritesi (Comptroller of the

4.1.3. Borçverenlerin Bilgi Paylaşımı

Bireylerin aşırı-borçlu hale gelmelerinin en önemli nedenlerinden biri de aynı bireye birden fazla borçverenin münferiden kabul edilebilir sınırlar içerisinde kredi vermesi ancak verilen kredi tutarlarının toplamda borçlunun ödeyebileceği tutarın çok üzerinde olması durumudur. Bu durumun en önemli nedeni borçveren kuruluşlar arasında bilgi paylaşımının eksik olması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgi akışı olmakla beraber, bazen paylaşılan bilgi güncel olmamakta, bazen eksik ya da hatalı olabilmektedir. Bunun önlenmesi için borçveren kuruluşlar arasında bilgi akışını güncel olarak tam ve doğru bir şekilde gerçekleştirecek bir mekanizmanın oluşturulması oldukça önem taşımaktadır.

Bilgi paylaşımı eksikliği bazen de bireylerin finansal dışlanma sorunuyla karşı karşıya gelmelerine neden olabilmektedir. Şöyle ki, geçmiş yıllarda kredi kullanıp bunu ödemede zorlanan kişilerle ilgili bilgiler tüm bankalara dağıtılmakta ve böylece o kişilerin yeni kredi almaları engellenebilmektedir. Ancak, bu bireyler borçlarını kapatmalarına ve yasaklılık halleri sona ermesine rağmen bu kez bilgi akışının hiç olmaması ya da gecikmeli olarak yapılması bu bireylerin finansal kaynaklara ulaşımını neredeyse imkansız hale getirmektedir.

4.1.4. Borçveren Kuruluşların Kredi Vermede Sorumlu Davranma Gereği

Pazarlama teknikleri özellikle hizmet üretiminin devamının sağlanması açısından finansal kuruluşlar için hayati bir önem taşıyan faktörlerden bir tanesidir. Ancak, finans kuruluşlarında pazarlama mekanizması reel sektörde olduğu gibi kullanılamaz. Bunun en önemli sebebi ürünün yani verilen kredinin geri dönüşünü sağlamaktır. Yani bir taraftan pazarlama yaparken diğer taraftanda

---

Currency) daha sonra Hazine Sekreteri, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ulusal bankalara yolladığı bir mektupta, müşterilere ihtiyaçtan fazla kredi verilmemesini tavsiye etmekte, çünkü zarar eden bir müşteri bankayı da zarara uğratacak, kar eden bir müşteri bankaya da kazanç sağlayacaktır. Bunu müşteriye taşıyamayacağı risk yüklememe şeklinde de değerlendirmek mümkündür.

sattığınız ürünün yani paranın vadesi geldiğinde size faiziyle iade edilmesini temin etmek zorundasınız. Bunu sağlamanın yolu etkin bir risk analizi ile mümkündür.

Diğer bir ifadeyle, pazarlama yapan bir borçverenin aynı zamanda kredi vermede sorumlu davranması finansal işlemin sağlıklı olarak tamamlanmasını sağlayabilecektir. Pazarlama ile geniş bir müşteri kitlesinin ilgisi çekilirken, etkin ve verimli bir kredi onay prosedürü, finansal ve operasyonel risk analizi, kredi skorları ve sorumluluk duygusu ile bu müşterilere taşıyabilecekleri tutarda kredinin doğru para birimi cinsinden, yeterli bir vade ve doğru bir fiyat ya da faiz oranıyla verilmesini ve gereken teminatların alınması sağlanmalıdır.

Bu çerçevede, bireysel müşterilere gerektiğinde danışmanlık ve eğitim hizmeti vererek onları bilinçlendirmek, borçverenin sorumlu davranma olgusunun bir gereği olarak tartışılmalı ve değerlendirilmelidir. Bu sayede, borçveren kuruluşlar müşterilerine taşıyabileceğinden fazla kredi vermeyerek onların sırf bu nedenle aşırı-borçlu hale gelmelerini önlemiş olurlar. Diğer bir ifadeyle, borçveren kuruluşlar kendileri adına risk yönetimi faaliyetlerinde bulunarak kendilerini risklerden korurken, yine risk analizi ve yönetimi konusunda bireysel müşterilerine tavsiyelerde bulunup bir tür danışmanlık hizmeti vererek onların da risk faktörlerini gözönüne almalarını sağlayabileceklerdir. Böylece, bireysel bir müşteri taşıyabileceğinden fazla bir borç yükü altına girdiğinde karşılaşabileceği sorunları önceden görüp gereken tedbirleri alabileceklerdir.

4.1.5. Ödeme Sigortaları

Aşırı-borçluluğa neden olan faktörlerden bir diğeri de kişinin işini kaybetmesi ya da ölümü dolayısıyla ödemelerini yapamamasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde, bu riskten kaynaklanan ödeme aksaklıklarının önlenmesi için kişiye ölüm sigortası başta olmak üzere işini kaybetme sigortası da dahil olmak üzere farklı sigortalar yapılabilmektedir. Bu sigortalar, kuşkusuz belli bir maliyet oluşturmaktadır. Ancak, riskin oluşması halinde kişiye (ölüm riski hariç) ve dolayısıyla borçveren kuruluşlara oldukça yararlı olmakta-

dır. Tabii bu sigorta poliçelerinin finansal sistemde bulunması ne kadar önemliyse, bunu kullanacak eğitim ve finansal bilince sahip olmak ta en az onun kadar hayati bir önem taşımaktadır.

4.1.6. Finansal Eğitim

Bireylere dönük finansal eğitim programlarının geliştirilerek sunulması belki de aşırı-borçluluk sorununun yanı sıra finansal dışlanma probleminin çözümüne de önemli katkılar sağlayabilecektir. Bireyler, kendilerine verilecek eğitim ya da bilinçle beraber finansal sistem ve ekonomik yapı hakkında bilgi sahibi olarak; alternatif ürün, vade, para birimi ve borçveren kuruluş arasında karşılaştırmalar yaparak kendi ihtiyaçlarına en uygun kredi tipini seçebileceklerdir.

Ancak, bir toplumda tüm bireylerin finansal işlemlerini bu şekilde gerçekleştireceğini söylemek belki de sadece bir hayaldir. Çünkü bazen lisans hatta yüksek lisans derecesinde finans eğitimi almış kişiler bile sağlıklı kararlar vermekte zorlanabilmektedirler.

Dolayısıyla, bireylere verilecek finansal eğitimin yanısıra, bireylerin ihtiyaç duyduğunda başvurabilecekleri danışmanlık merkezlerinin oluşturulması ve bu merkezlerde bireylere finansal danışmanlığın yanı sıra ilgili hukuk konusunda da danışmanlık faaliyetinin bireylerin hizmetine sunulması oldukça yararlı olacaktır. Bu tür organizasyonlar devlet ya da ilgili sivil toplum kuruluşları tarafından sağlanabilmelidir.

Benzer şekilde, borçveren kuruluşlarda, bireysel müşterilerine finansal hizmetler, finansal kaynaklar, bunların maliyetleri ve risklerini yararlarıyla beraber anlatmalıdırlar.

4.1.7. Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların Rolü

Borçveren kuruluşların kredi verme faaliyetlerinin, diğer gerekli şartların yanı sıra, özellikle bireylerin taşıyabileceğinden fazla kredi verilmesini önleyici olmak açısından etkinliğinin denetimi düzenleyici ve denetleyici kurumların en önemli fonksiyonu olabilecektir. Bu

açısından bakıldığında, borçveren kuruluşlar arasında etkin bir koordinasyonun sağlanması da düzenleyici ve denetleyici kurumların bir misyonu olarak değerlendirilebilecektir.²²

4.2. Finansal Dışlanma Problemine İlişkin Çözüm Önerileri

Daha evvel de ifade edildiği gibi iki tür finansal dışlanmadan bahsetmek mümkündür. Bunlardan biri aşırı-borçluluğun bir sonucu olarak finansal kaynaklara erişme imkanının kalmamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, yukarıda, aşırı-borçluluğun önlenmesine ilişkin sunulan çözüm önerilerinin tamamı bu tip finansal dışlanmayı da bertaraf edebilecektir.

Diğer finansal dışlanma türü ise, din ve diğer kişisel tercihler bir tarafa bırakılırsa, esas itibarıyla yoksulluk, kayıtdışılık ve coğrafi imkansızlıklardan kaynaklanmaktadır. Aşağıda bu üç faktörden kaynaklanan Finansal Dışlanmışlığa ilişkin çözüm önerileri tartışılacaktır.

4.2.1. Yoksulluk Kaynaklı Finansal Dışlanmışlığın Ortadan Kaldırılması

Buna kesin bir çözüm var. Yoksulluğu sona erdirmek. Ekonomik kalkınmayla yoksulluğu azaltmak ya da ortadan kaldırmak her devletin ve bir çok uluslarüstü kuruluşun temel amacı olagelmıştır. Başarı ya da başarısızlık oranı ülkeden ülkeye değişmekle beraber yoksulluğu bütünüyle ortadan kaldırmış bir devlet de bulunmamaktadır. Ancak gelişmiş bir ülkede kişi başına düşen gelirin artması, işsizliğin azalması, sosyal güvencelerin gelişmesi finansal dışlanmayı azaltmakla beraber bütünüyle ortadan kaldıramamaktadır. Zira, tüm gelişmiş ülkelerde de finansal dışlanmışlık önemli bir sorun olarak ele alınmakta ve çözümler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Gelişmiş bir ülkede dahi kişiler işsiz kalarak, varlıklarını yitirerek, ya da

²² Güncel olarak Türkiye’de tartışılan Yimpaş, Kombassan, Jetpa vs. gibi olayların önüne geçilmesine ilişkin düzenlemelerin yapılması, bireylerin tasarruflarının korunmasına hizmet edeceği aşikardır.

gelirinde meydana gelen azalma dolayısıyla finansal dışlanma sorunuyla kısa ya da uzun süreli olarak karşı karşıya gelebilmektedir. Ancak bu tür finansal dışlanma aşırı borçluluk kaynaklı finansal dışlanma olarak değerlendirilebilecektir.

Ekonomik kalkınma ile yoksulluğu önleme çabaları devletler ve uluslararası kuruluşlara bırakılarak, aşağıda yoksulluktan kaynaklanan finansal dışlanmanın önlenmesine dönük 2006 Yılı Nobel Barış Ödüllü Profesör Muhammed Yunus tarafından geliştirilen sisteme kısaca değinilecektir.

Bu konuda en güzel çözümler Profesör Muhammed Yunus tarafından geliştirilmiş ve uygulanmıştır.²³ Yunus (Mart 2003) yoksulların finansal kaynaklara ulaşamamasının en önemli nedeni olarak, mevcut finansal sistemin verilecek kredi için istediği teminatın verilememesi olarak tesbit etmiştir. Bundan hareketle 1970'li yıllarda Grameen Bank isminde bir banka kurarak, mevcut uygulamalardan farklı bir borç verme prosedürü ortaya koyarak yoksulları krediletmeye dönük imkanlar geliştirmiştir. Bu imkanlar genel olarak "mikro kredi" olarak isimlendirilmektedir. Mikro kredi sisteminde borç veren kuruluş tutarı 100 dolardan da az olabilecek bir parayı yoksul bir kişiye kredi olarak verebilmektedir. Örneğin bu parayla kişi yün alıp kazak örecektir ve bu kazakları satarak kazandığı parayla hem borcunu ödeyecek ve hem de biraz kar edebilecektir. Böylece yoksul kişiler de kaldırabilecekleri bir mikro borcu en iyi yaptığı işte kullanarak finansal kaynaklara ve iş imkanına kavuşabilmektedir.

Borçveren kuruluşların yeni finansal ürünler dizayn ederek bunları bireylerin hizmetine sunması da bu çerçevede ele alınabilecek diğer bir çözüm önerisi olarak ele alınabilecektir.²⁴

4.2.2. Kayıtdışı Kaynaklı Finansal Dışlanışlığın Ortadan Kaldırılması

Yoksul olmamakla beraber, bazen bireylerin faaliyetleri bütünüyle, bazende faaliyetlerinin büyük bir kısmı kayıt dışı olabilmekte-

²³ Bakınız Yunus (Mart 2003)

²⁴ Bakınız Kempson and Whyley (March 1999).

dir. Daha çok gelişmekte olan ülkelerin sorunu olarak görülen bu problem, örneğin bir gecekondunun tapusunun olmaması, konutlarının iskan ruhsatlarının olmaması, gayrimenkullerin değerinin ya da alanlarının az gösterilmesi, ücretimin düşük gösterilmesi vs. kişinin finansal kuruluşlara borç karşılığı önerebileceği teminatlarının değerini ve önemini azaltmaktadır. Böyle bir durumda kişi yoksul olmasına rağmen finansal kaynaklara erişerek faaliyetlerini büyütme, para kazanma ve sermaye birikimini arttırma imkanı bulamamaktadır. Buna ilişkin analiz ve çözüm önerileri De Soto (Nisan 2005) tarafından detaylı olarak sunulmaktadır. De Soto özetle kayıtdışılığın ortadan kaldırılmasının finansal kaynaklara ulaşmayı kolaylaştıracağını ve böylece sermaye birikiminin hızla artacağını öne sürmektedir.

4.2.3. Coğrafi İmkansızlık Kaynaklı Finansal Dışlanmışlığın Ortadan Kaldırılması

Bu tip Finansal Dışlanmışlık gelişmekte olan ülkelerin sorunu olarak görülmeyle beraber gelişmiş ülkelerde de seyrekte olsa izlenebilmektedir. Sınırlı kaynaklara sahip olan gelişmekte olan ülkeler belki de en son finansal olanakları coğrafi açıdan dezavantajlı bölgelere götürmektedirler. Öncelik alt yapı hizmetlerine verilmektedir. Bu nedenle bu tür Finansal Dışlanmışlık esas olarak gelişmekte olan ülkelerde yoğun bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla, bu tür Finansal Dışlanmışlık ancak ekonomik kalkınmayla büyük ölçüde ortadan kaldırılabilecektir. Bütünüyle ortadan kaldırılması ise finansal hizmet sunan kuruluşların o bölgeye gitmesi, kayıtdışılığın azalması, kişi başına gelirin yeterli olması, istenen teminatların sağlanabilmesi gibi bir çok faktöre bağlanabilmektedir.

5. Sonuç

Gerek aşırı-borçluluk ve gerekse finansal dışlanmanın temel nedeni yoksulluk olmakla beraber tek neden yoksulluk değildir. Dolayısıyla yoksulluğun bertaraf edilmesi her iki sorunu da önemli ölçüde azaltmakla beraber bütünüyle ortadan kaldıramamaktadır. Bu nedenle, günümüzde bu iki sorun hem gelişmiş ülkelerde ve hem de

gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sorun olarak güncelliğini korumakla beraber, sorunların göreceli boyutunun gelişmekte olan ülkelerde daha belirgin olduğu düşünülmektedir.

Durum böyle olmakla beraber, bu iki soruna ilişkin araştırmalar açık ara farkla gelişmiş ülkelerde yapılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde bu sorunlar yaşanan ekonomik ve sosyal sorunlar içerisinde tali sorunlar olarak ele alınmaktadır. Bu durum ilgili literatür çalışmalarına da simetrik olarak yansımaktadır.

Türkiye’de bu sorunların tam olarak anlaşılması, nedenleriyle beraber boyutunun belirlenmesi ve analiz edilmesi ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerinin geliştirilmesi için geniş bir çerçevede ampirik bulgulara dayalı bir araştırma projesinin yürütülmesi ve elde edilen sonuçların ilgili kurum ve kuruluşlarla paylaşılmasının yararlı olacağı aşikardır.

KAYNAKLAR

- 1- Braucher, J., June 2006, “Theories of Overindebtedness: Interaction of Structure and Culture”, Arizona Legal Studies, Discussion Paper No: 06-04, The University of Arizona, Tucson, Arizona, USA.
- 2- De Soto, H., Nisan 2005, “Sermayenin Sırrı: Kapitalizm Batıda Zaferler Kazanırken Diğer Yerlerde Neden Başarısız?”, Çeviren Murat Aygen, Liman Kitapları:5, Maltepe, Ankara, Türkiye.
- 3- Eken, M.H., Nisan 2006, “Türk Bankacılık Sektörü Yapılanma Sürecinde Bankalarda Finansal Risk Yönetimi – 1-”, Analiz, Marmara Üniversitesi Muhasebe-Finansman Araştırma ve Uygulama Dergisi, Cilt:6, Sayı 15, s. 73-82.
- 4- Henderson Global Investors, Briefing, February 2006.
- 5- Howels, K., October 2000, “Overindebtedness”, Former Minister of Consumers and Corporate Affairs, Overindebtedness Summit Conference, London.
- 6- “Overindebtedness of Individuals”, Banque de France, Fact Sheet No: 134.

- 7- Kempson, E., September 2002, "Over-indebtedness in Britain:A Report to the Department of Trade and Industry", Personal Finance Research Centre, Bristol University.
- 8- Kempson, E. and Whyley, C., March 1999, "Kept Out or Opted Out: Understanding and Combating Financial Exclusion", Joseph Rowntree Foundation, Policy Press, London, UK.
- 9- Kilborn, J.J., "Behavioral Economics, Overindebtedness and Comparative Consumer Bankruptcy: Searching for Causes and Evaluating Solutions", Louisiana State University, Law Center.
- 10-McCulloclı, H., 1996, "Bankacılar Tavsıyeler", Bankacılar, Sayı: 16, Türkiye Bankalar Birliği.
- 11-Reifner, U., Kiesilainen, J., Huls, N. and Springeneer, H., September 2003, "Consumer Overindebtedness and Consumer Law in the European Union: Final Report", Commıسیون of the European Communities, Health and Consumer Protection Directorate General.
- 12-Yunus, M., Mart 2003, "Yoksulluğun Bulunmadığı Bir Dünyaya Doğru", Çeviren: Gülden Şen, Dođan Kitapçılık A.Ş., Güneşli, İstanbul, Türkiye.